

Problémy pri osvojovaní si slovenčiny ako cudzieho jazyka u ukrajinských študentov. Vybrané javy na zvukovej rovine

Veronika Perovská

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
veronika.perovska@gmail.com

Kľúčové slová: slovenčina ako cudzí jazyk, ukrajinskí študenti, ústny prejav, kvantita, prízvuk, monoftongy, diftongy, konsonanty

Key words: Slovak as a foreign language, Ukrainian students, spoken language, quantity, stress, monophthongs, diphthongs, consonants

1 Úvodné poznámky

Jednou z aktuálnych úloh prešovskej jazykovednej slovakistiky je i výučba slovenčiny ako cudzieho jazyka, ktorá je súčasťou niektorých študijných programov a pri iných študijných programoch vyplynula z praktických potrieb zahraničných študentov (prevažne z Ukrajiny) s nízkou aktívnou znalosťou slovenčiny so záujmom o štúdium na Slovensku. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove tiež od roku 2015 organizuje intenzívny letný prípravný kurz slovenského jazyka pre zahraničných študentov so vstupnou úrovňou A0 (podľa Spoločného európskeho referenčného rámca pre jazyky, ďalej SERR). Všetky tieto okolnosti viedli k posilneniu výskumného záujmu o didaktiku slovenčiny ako cudzieho jazyka, a to s ohľadom na ukrajinských študentov a špecifiká, ktoré plynú z osvojovania si geneticky príbuzného jazyka.

Vo svojej štúdií sa venujeme analýze javov na fonetickej rovine. Na našu štúdiu nadväzuje analýzou ďalších aspektov osvojovania si slovenčiny ukrajinskými študentmi Stanislava Spáčilová (2019) v štúdií *K vybraným problémom používania verb v ústnych prejavoch ukrajinských študentov hovoriacich po slovensky* uverejnenej v tomto čísle časopisu Jazyk a kultúra.

2 Predmet, ciele a metódy skúmania

Predmetom analýzy sa stali audionahrávky ústneho prejavu ukrajinských študentov. Študenti boli o nahrávaní vopred informovaní a s nahrávaním súhlasili. Výskumnú vzorku predstavovalo 26 študentov študijného programu stredoeurópske štúdiá v 1. ročníku bakalárskeho stupňa štúdia, ich materinským jazykom je ukrajinský a/alebo ruský jazyk. Výhodou zvolenej výskumnej vzorky bola jej relatívna homogénnosť z hľadiska úrovne ovládania jazyka, ako aj z hľadiska veku. Študenti absolvovali v rámci štúdia v danom odbore počas prvého ročníka v zimnom semestri 8 lektorských hodín slovenčiny ako cudzieho jazyka týždenne a v letnom semestri 6 hodín týždenne, v oboch semestroch s dvoma vyučujúcimi, štúdium ostatných predmetov prebiehalo taktiež v slovenskom jazyku. Mimo vyučovania sa však najmä zo začiatku svojho pobytu na Slovensku ukrajinskí študenti zväčša pohybovali v homogénnych ukrajinských skupinách. Štyria študenti zo skúmanej vzorky bývali v čase výskumu na Slovensku dlhšie ako ostatní (minimálne druhý rok) a pred daným študijným programom mali skúsenosti so štúdiom v iných odboroch (manažment, sociálna práca) a boli tiež v intenzívnejšom kontakte so Slováckmi, v dôsledku čoho mali širšiu slovnú zásobu a boli z hľadiska produkcie celkovo na vyššej úrovni než ostatní študenti, avšak s cieľenou jazykovou prípravou pred súčasným študijným odborom skúsenosť nemali a gramatické pravidlá neovládali. Z komunikačného hľadiska sa síce dlhší pobyt na Slovensku ukazoval ako výhoda, avšak absencia jazykovej prípravy zapríčinila získanie viacerých ťažko

odstrániteľných jazykových zlozvykov. Z hľadiska veku išlo o skupinu študentov od 17 do 22 rokov. Keďže pohlavie sa vo výskumoch z hľadiska osvojovania si jazyka nepotvrzuje ako relevantný faktor (porov. Kotková, 2017, s. 36), pomer zastúpenia mužov a žien vo vzorke neuvádzame.

Výskum prebiehal na konci letného semestra akademického roku 2017/2018 v rámci záverečnej skúšky z predmetu *lektorské cvičenia A/II (slovenský jazyk)*, dve vyučujúce tohto predmetu boli zároveň aj skúšajúcimi (Stanislava Spáčilová a Veronika Perovská). Rozsah analyzovaných audionahrávok predstavoval spolu 12 hodín 53 minút a 45 sekúnd. V rámci audionahrávok bol zaznamenaný jednak pripravený prejav študentov v slovenčine (na jednu z vopred stanovených tém – vychádzajúcich z tém cvičení –, z ktorých si študent priamo na skúške náhodne vybral a za stanovený čas sa na odpoveď pripravil), ale aj spontánny prejav (v rámci dialógu so skúšajúcimi). Súčasťou nahrávok je aj následná spätná väzba skúšajúcich (tie si produkované chyby v priebehu odpovede zapisovali, ústny prejav študentov tak v prvej fáze nebol takmer vôbec prerušovaný) a spontánne reakcie študentov na ňu, čo v mnohých prípadoch umožnilo verifikovať vedomosť o jazykových javoch (študenti boli často schopní odstrániť chyby, na ktoré skúšajúce upozornili). Očakávaná jazyková úroveň študentov (podľa SERR) predstavovala v tomto čase A2 v oblasti hovorenia a B1 v oblasti porozumenia. Po absolvovaní dvoch semestrov štúdia slovenčiny ako cudzieho jazyka mali študenti ovládať všetky základné javy na zvukovej rovine a z gramatiky konjugáciu vo všetkých časoch a spôsoboch, základy problematiky aspektu, čiastočne problematiku reflexivity, tvorbu všetkých pádov substantív, odlišnosti v deklinácii vzorov adjektív *pekný a cudzí*, gradáciu adjektív aj adverbií, slovosled enklitik, pravidlá formulácie nepriamej reči, význam a použitie základných prepozícií a taktiež lexiku a frázy zo základných konverzačných tém.

Ústny prejav bol zaznamenaný na nahrávacie zariadenie, v ďalšej fáze boli do tabuľkového programu Microsoft Office Excel prepísané zachytené chyby a tie boli kódované a typizované. Prepis chýb v nahratom materiáli podávame zjednodušenou fonetickou transkripciou, zaznamenávané boli len zvukové javy relevantné vo vzťahu k výskumnému zameraniu. Autorky navyše typ prepisu prispôsobili tematickému zameraniu svojich štúdií (k zásadám transkripcie pre potreby tejto štúdie pozri ďalej).

Analýza vopred pripraveného materiálu sa z hľadiska výskumu prirodzeného ústneho prejavu v cudzom jazyku (na rozdiel od spontánneho prejavu) javí na prvý pohľad ako nevýhodná, avšak v rámci ústnej prezentácie v prípade analyzovaných nahrávok výrazne prevažovala spontánnosť pred strojenosťou, čo sa odzrkadlilo aj v množstve vyprodukovaných chýb rôzneho druhu. Zároveň je potrebné dodať, že príprava na prejav v domácom prostredí umožňuje študentovi overiť si v slovníku či v študijných materiáloch lexiku a osvojiť si základné informácie k tej-ktorej téme, avšak z hľadiska zvukovej a gramatickej roviny (ktorým sme sa v analýzach primárne venovali) sa študent môže na odpoveď pripraviť len obmedzene, javy, ktoré nemá dostatočne zafixované, bude realizovať chybné za každých okolností. Nevýhodou komunikačnej situácie, v ktorej boli audionahrávky zhotovené (záverečná skúška), je stres, ktorý môže ovplyvniť mieru chybovosti, avšak v rámci spätnej väzby bolo možné overiť, či jav, pravidlo, v ktorom nastala chyba, študent ovláda alebo nie. Zároveň sa skúšajúce usilovali vytvoriť priateľskú a uvoľnenú atmosféru, čo viedlo k spomenutej spontánnosti komunikácie napriek objektívnym stresovým faktorom. Ako veľkú výhodu skúmania ústneho prejavu oproti písomnému vnímame možnosť overiť si význam slova či formulácie, ktorý by nemusel byť z kontextu zreteľný, ako aj možnosť sledovať autokorekcie v prejave študenta.

Cieľom výskumu v prvej, deskriptívnej fáze je zaznamenanie a typizácia najfrekvencovanejších chýb v ústnom prejave ukrajinských študentov hovoriacich po slovensky. V ďalšom kroku je našim zámerom (v autorskom kolektíve) príprava učebných materiálov a špeciálnych cvičení zameraných na elimináciu frekvencovaných chýb na

jednotlivých jazykových rovinách, úprava sylabov podľa špecifických potrieb ukrajinských študentov, ako aj tvorba učebnice slovenčiny ako cudzieho jazyka pre Ukrajincov.

3 K analýze javov na zvukovej rovine

Zvukovému systému, najmä segmentálnemu podsystému sa učebnice (nielen) slovenčiny ako cudzieho jazyka venujú prevažne v úvodných lekciách. Toto zaradenie učiva je logické a správne, ako uvádza R. Choděra: „Péče o žákovu fonetickú výbavu je však záležitosť celého prúbehu výukového cyklu. Nieméně jakékoliv odkládání tohoto učebního úkolu do vyšších stadií pokročilosti je hrubou a nakonec nenapravitelnou chybou. (...) Základním imperativem osvojování fonetiky cizího jazyka je (...) permanentní, hojná, pokud možno všudypřítomná a zároveň korektní expozice zvukové podoby jazyka, a to jak učitelem, tak především – pokud je to možné – žáky.“ (Choděra, 2013, s. 141).

Študenti z nášho výskumu by po dvoch semestroch štúdia mali ovládať všetky základné fonetické javy ako na segmentálnej, tak aj suprasegmentálnej rovine. To však neumožňuje predpokladať, že ich prejav bude zvukovo bezchybný. Naopak, mnohé javy na zvukovej rovine študenti teoreticky ovládajú, ale neuplatňujú dostatočne ani v neskorších fázach osvojovania si slovenčiny, preto je potrebné vracat' sa permanentne k pripomínaniu aj základných fonetických pravidiel a artikulačných zásad. „Východiskem nácviku fonetiky cizího jazyka je jeho poslech. Protože jde o první, vstupní fázi nácviku jazyka vůbec (...), velice záleží na tom, aby tento moment nácviku byl pokud možno autentický, tj. maximálně blízký systému, normě a úzu daného cizího jazyka. Z toho vyplývají i odpovídající nároky na fonetickou zdatnost učitele.“ (Choděra, 2013, s. 141). Do procesu osvojovania si zvukovej roviny slovenčiny u študentov v našom výskume vstupuje ako problematické aj prostredie východného Slovenska a používanie východoslovenského variantu štandardnej variety hovorenej podoby slovenčiny. To napríklad výrazne vplýva na osvojovanie si prízvuku a kvantity. Možno však jedným dychom dodať, že každá nárečová oblasť má svoje špecifiká, ktoré svojím spôsobom ovplyvňujú osvojovanie si spisovného jazyka, je pravdepodobné, že študenti si budú napríklad ťažšie osvojovať správne používanie mäkkých konsonantov na západnom Slovensku a pod. Ako zovšeobecňujúco uvádza J. Pekarovičová (2004, s. 62), „(p)otenciálnym zdrojom fonetických chýb pre všetkých záujemcov o slovenčinu je existencia dlhých vokálov, diftongov, slabičných sonánt *r, ř, l, ľ*, ale najmä realizácia korelácie tvrdosť – mäkkosť, znelosť – neznelosť, prejavujúca sa asimiláciou a neutralizáciou v kontexte fónickej a grafickej sústavy slovenčiny. Tu sa azda najvýraznejšie premieta vnútrojazykový negatívny transfer.“

V analytickej časti štúdie sa venujeme vybraným problémom tvorby a používania vokálov, konsonantov, kvantity a prízvuku, ktoré sa pravidelne objavujú v reči ukrajinských študentov (nielen) v úvodnej fáze štúdia slovenčiny a ktoré sme zaznamenali aj v prejavoch študentov z našej výskumnej vzorky. Ako dôležitý faktor pri úspešnom osvojovaní si zvukovej roviny slovenčiny sa ukázal materinský jazyk študentov, ktorým je ukrajinský a/alebo ruský jazyk (dominancia používania toho-ktorého jazyka sa líši v závislosti od regiónu, z ktorého študent/ka pochádza). Vo všeobecnosti si ľahšie osvojovali fonetické špecifiká slovenčiny študenti s materinským jazykom ukrajinským, najlepšie študenti zo Zakarpatskej oblasti, čo je, prirodzene, ovplyvnené geografickou aj jazykovou blízkosťou so slovenským jazykovým územím.

Pri transkripcii príkladov pre potreby tejto štúdie sme sa pridržali týchto zásad:

- kvantitu vokálov sme zapisovali dĺžňom, nemerali sme ju exaktne, zapisovali sme ju iba na základe sluchovej analýzy,
- predné *i* sme zapisovali grafémou *i*, zadnejšie artikulovaný vokál sme zapisovali grafémou *y*,

- oslabenú výslovnosť polovokálu v diftongoch (zriedkavo aj iných vokálov v neprízvučnej slabike) sme zaznačili jeho zápisom v okrúhlych zátvorkách,
- mäkkosť a tvrdosť konsonantov *d'*, *t'*, *ň*, *l'* sme zapisovali v hranatých zátvorkách, avšak iba v prípade odchýlky od ortoepickej normy slovenčiny,
- neutralizovanú výslovnosť hlásky *f* na nepatričných miestach sme zapisovali podobne ako mäkké a tvrdé konsonanty do hranatých zátvoriek,
- palatalizáciu konsonantov, ktoré v slovenčine nevstupujú do mäkkostnej korelácie, sme zaznačovali znakom ' bezprostredne za príslušným konsonantom,
- výslovnosť na pomedzí istých hlások zaznačujeme uvedením oboch hlások s lomkou,
- prízvuk sme zaznačovali zvýraznením prízvukovanej slabiky pomocou boldu v prípade, že jeho realizácia bola preexponovaná alebo v nenáležitej pozícii,
- hranice výpovedí zaznačujeme pomocou bežných interpunkčných znamienok.

3.1 Prízvuk a kvantita

Z prozodických javov sa zastavíme iba pri dvoch, ktoré sú, ako sme už spomenuli, najviac problematické, a to prízvuk a kvantita. Ukrajjinčina ani ruština nemajú dlhé vokály, v slovenčine sa kvantita prejavuje v každej slabike na nositeľoch slabičnosti, pričom jej dôležitou funkciou je schopnosť rozlišovať významy slov a tvarov na základe protikladu dlhý – krátky vokál (Sabol – Bónová – Sokolová, 2006, s. 84–85), kvantita má teda dištinktívnu funkciu. „Prízvuk v ruštine podobne ako v bieloruštine, ukrajjinčine a bulharčine je voľný a pohyblivý a má dištinktívnu platnosť“ (Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 84). Na rozdiel od toho „(v) spisovnej slovenčine je prízvuk na prvej slabike slova a je stály (nie je pohyblivý). Preto sa v slovenčine prízvukom nemôže rozlišovať význam slov. (...) Slovenský prízvuk je (...) signálom hraníc slov“ (Kráľ, 2016, s. 82), jeho funkcia je delimitačná. Náležité prízvukovanie je jasným signálom začiatku slova a pri percepcii je veľmi dôležité pre schopnosť správne ohraničiť a prípadne segmentovať slová v rámci výpovede. Pochopenie významu prízvuku a jeho správne používanie je tiež veľmi potrebné na uvedomenie si príčin slovosledu enklitik v slovenčine – ak študent vie, že prízvuk je v slovenčine vždy na prvej slabike, pochopí s fixáciou tohto poznatku a jeho používania aj to, prečo sa výpoveď nemôže enklitikami začínať, napr. *sa mi nepači vobec ten jazyk*. Medzi slovenčinou, ukrajjinčinou a ruštinou je rozdiel nielen v mieste, ale aj v realizácii prízvuku – v slovenčine je intenzita prízvuku slabšia a v ukrajjinčine a ruštine sprevádza prízvuk v slabike navyše jej mierne predĺženie.¹

Problém osvojenia si kvantity sa vzhľadom na jej absenciu v materinskom jazyku/materinských jazykoch ukrajinských študentov javí ako veľmi náročná, „neprirodzená“ a permanentná úloha. Výraznejšie a (zdá sa) vedomé používanie kvantity sme zaznamenali len v prípade štyroch študentov, pričom bolo častejšie v rámci pripravenej časti odpovede. U ostatných študentov si výskyt kvantity v náležitých (aj nenáležitých) pozíciách vysvetľujeme skôr súčasnou realizáciou prízvuku. V slabike sa totiž niekedy vo výslovnosti študentov spolu s prízvukom, ako sme už uviedli, mierne predlžuje vokál (napr. *d'ákujem*, *zakladateľom*, *Nízke Tatry*, *napríklad*, *čášnička*, *lábuti*), všimnúť si tiež možno spomínanú väčšiu intenzitu prízvuku než v slovenčine.² Problematické je, či možno takéto používanie kvantity hodnotiť ako uvedomené a správne. V každom prípade sa však na výraznom pozitívnom príklade jednej študentky (menej výrazne však aj u iných študentov) v nasledujúcich semestroch ukázalo, že pôvodné miestami intenzívnejšie prízvukovanie

¹ K porovnaniu prízvuku a kvantity v češtine a ruštine pozri napr. Romportl, 1973, s. 14–17 – v ruštine je výraznejší rozdiel v intenzite prízvukovej a neprízvučnej slabiky než v češtine a trvanie prízvukovej slabiky v ruštine kolfše medzi trvaním krátkej a dlhej slabiky v češtine.

² Podobné pozorovania pri osvojovaní si češtiny Ukrajincami konštatujú aj O. Vaščenko a R. Garbuzová, 2019, s. 186.

a preexponovaná výslovnosť dlhých vokálov pri nácviku ústneho prejavu (najmä pri čítaní) je dobrou pomôckou na osvojenie si týchto javov, pričom s postupom času sa realizácia týchto suprasegmentov normalizovala z hľadiska intenzity a ustálila sa na správnych miestach.

3.2 Vybrané javy z vokalizmu

Vokalizmus slovenčiny obsahuje 15 foném, a to trojradový (podľa pohybu jazyka v horizontálnej i vertikálnej polohe) systém 6 krátkych vokálov /i, e, ä, a, o, u/, 5 dlhých vokálov /i:, e:, a:, o:, u:/ a 4 stúpavé diftongy /ia, ie, iu, ô [uo]/. Slabikotvornú funkciu majú v spisovnom slovenskom jazyku aj sonóry /r, r:, l, l:/. V porovnaní so slovenčinou má ukrajinčina a ruština menej rozsiahly vokalický systém, predstavujú totiž krajné konsonantické jazyky, slovenčina ako jazyk prechodného typu má vyrovnanější pomer vokálov a konsonantov (Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 106–108). „Vokalický systém spisovnej ukrajinčiny podľa pohybu jazyka v horizontálnej polohe je na rozdiel od spisovnej slovenčiny dvojradový, to znamená, že v spisovnej ukrajinčine sú iba predné /i, y, e/ a zadné vokály /u, o, a/. (...) Podľa pohybu jazyka vo vertikálnom smere sa vokalický systém spisovnej ukrajinčiny člení na štyri stupne: vysoké /i, u/, vysoko-stredné /y/, stredné /e, o/, nízke /a/.“ (Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 107). Ruština má rovnako ako ukrajinčina 6 vokalických foném, avšak „šesť vokálov v ruštine možno ďalej rozdeliť podľa pohybu jazyka vo vertikálnom smere na: vysoké /i, y, u/, stredné /e, o/ a nízke /a/. Podľa pohybu jazyka v horizontálnom smere sa vokály delia na predné /i, e/, stredné (centrálne) /y, a/ a zadné /u, o/.“ (Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 84).

SLOVENČINA	UKRAJINČINA	RUŠTINA
6 krátkych vokálov <i>i, e – ä, a – o, u</i>	6 krátkych vokálov <i>i, y, e – u, o, a</i>	6 krátkych vokálov <i>i, e – y, a – u, o</i>
5 dlhých vokálov <i>í, é – á – ó, ú</i>	bez dlhých vokálov	bez dlhých vokálov
4 stúpavé diftongy <i>ie, ia, iu, [uo]</i>	bez diftongov	bez diftongov
slabičné <i>r, r', l, l'</i>	bez slabičného <i>r, r', l, l'</i>	bez slabičného <i>r, r', l, l'</i>

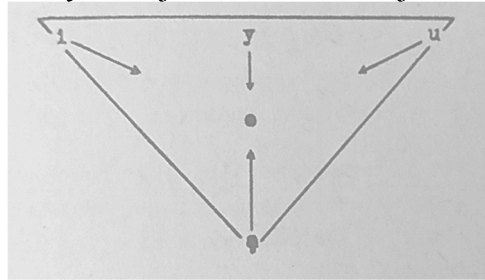
Tabuľka 1 Porovnanie inventára vokalického systému slovenčiny, ukrajinčiny a ruštiny

I keď inventár krátkych vokálov sa v porovnaní týchto troch jazykov na prvý pohľad výrazne neodlišuje, odlišná je frekvencia jednotlivých vokálov³ a v ruštine (ako aj v ukrajinčine) je oproti slovenčine „podstatný rozdiel medzi samohláskami prízvuknými a neprízvuknými. Neprízvukné jsou silně redukovány. Kromě toho podléhají samohlásky značným kvalitativním změnám vlivem sousedících s nimi souhlásek.“ (Romportl, 1973, s. 5).⁴ M. Romportl (1973, s. 23) konštatuje, že v češtine (tvrdenie možno vzťahnuť aj na slovenčinu) je prechod medzi jednotlivými hláskami pri výslovnosti „pomerně náhlý“, zatiaľ čo v ruštine je tento prechod voľnejší, postupný a prejavuje sa pri artikulácii vznikom prechodových hlások, v dôsledku čoho sa hláska javí ako „pohyblivá, jako tzv. diftongoid /popř. trifongoid“, ako príklad uvádza rozdiel v českej výslovnosti slova [pot] a ruskej výslovnosti toho istého slova [p^uot]. Redukciu môžeme stručne opísať ako „väčší alebo menší vyrovnávaní medzi artikulačnou polohou /i znéním/ príslušné samohlásky na jednej strane a

³ K tomu porovnaj napr. Štec, 1991.

⁴ V tejto štúdii sa nebudeme zaoberať podrobným opisom výslovnosti všetkých samohlások v ruštine a ukrajinčine (bližší opis systému vokalických foném a ich alofón v závislosti od položeného prízvuku a susedných hlások pozri pre ruštinu napr. u Romportla, 1973, s. 23 an., pre ukrajinčinu napr. u Vakulenk, 2018).

polohou indiferentní /středovou, střední – i jí odpovídajícím zvukem/, na straně druhé.“ (Romportl, 1973, s. 55). Schematicky tento jav autor znázorňuje takto:

Obrázok 1 Približná schéma smeru redukcie jednotlivých hlások v ruštine (Romportl, 1973, s. 55)

Z uvedeného stručného porovnania vokalizmu slovenčiny, ukrajinčiny a ruštiny možno odvodiť typické ortoepické a ortofonické chyby v ústnom prejave ukrajinských študentov. Medzi chyby, ktoré sa objavujú vo výslovnosti **krátkych monoftongov**, patria nasledujúce javy: Pod vplyvom prízvuku (prízvučná slabika je označená boldom) dochádzalo často k predlžovaniu krátkych vokálov, napr. *na **Ukrajíne**, **pracovať**, keď **nechcem** aby oni to vé[d]e[l']i, to vobec [n]ežačnú⁵ o tom rozprávať*. Ďalším markantným rozdielom vyplývajúcim z rozdielu fonologických systémov slovenčiny a ukrajinčiny/ruštiny je nahrádzanie slovenského predného vysokého /i/ predným vysoko-stredným ukrajinským /y/ alebo ruským stredným vysokým /y/, napr. *mys[l']im, byt, chcel by pozrieť, Na inej strane, že my by mohli by aj zomrieť, medziľudské vzťahy*. „Najčastejšími príčinami chybnej výslovnosti slovenských vokálov u cudzincov býva prenášanie artikulačných návykov (stereotypov) z materinského jazyka do slovenčiny“ (Pekarovičová et al., 2005, s. 215). V prípade našej výskumnej vzorky ide práve o rôzne typy artikulačného prispôsobovania sa vokálov susedným hláskam, ako aj o prenášanie javu redukcie, týkajúceho sa vokálov v neprízvučných slabikách. Vo výslovnosti ukrajinských študentov sa v dôsledku toho objavujú v slovenčine rôzne ortofonické chyby, vokály nie sú vyslovované v príslušných artikulačných pozíciách a vznikajú rôzne prechodné hlásky medzi slovenskými monoftongmi (uvedené artikulačné odlišnosti sa nápadnejšie prejavovali u študentov z rusky hovoriacich regiónov Ukrajiny), sú to najmä:

- otvorenejšia výslovnosť *e* (posúvanie do nižšieho radu vokálov, výslovnosť je na pomedzí *e* a *a*, podobná slovenskému *ä*), napr. *Pre/ašov, jazykove/a dec, pretože/a*;
- výslovnosť hlásky *o* na pomedzí *o* a *e* (možno si to vysvetliť redukciou, avšak aj neistotou v realizácii prípony v domácej podobe *-oho* alebo slovenskej *-eho*): *to je veľmi d(u)oležite pre každy/eho človeka*;
- zatvorenejšia výslovnosť *e* výrazná na konci slov v neprízvučnej slabike (posúvanie do vyššieho radu vokálov, výslovnosť je na pomedzí *e* a *i*), resp. otvorenejšia výslovnosť *i* taktiež na konci slova (môže byť spôsobená redukciou i neistotou vo výbere prípony): *všetky hlavne/i mesta všetkých krajín, v mojom meste nie su žiadni taki veľke/i rieki, chcel by pobyvať v Slovenskom raje/i*;
- labializácia *o* najmä po perných spoluhláskach alebo velárach, no i na začiatku slova (prejavuje sa vo výslovnosti slabým u-ovým segmentom a kľzavou výslovnosťou): *taki v(u)odič, do K(u)ošic, (u)on*;
- oslabená výslovnosť *i* v neprízvučnej slabike: *do Práhi a Budapes[t](i)*;
- redukcia *o* na *a* v neprízvučnej slabike, tá sa však objavila raritne, v tejto fáze učenia sa slovenčiny je už zriedkavá (častejšie sa objavuje u začiatovníkov), napr. *Zakapane* (neprízvučná slabika *ko* vyslovená ako *ka*);
- zriedkavo výslovnosť *ä* ako *a*, napr. *napať(i)e*;

⁵ Ide o nesprávny tvar 1. osoby singuláru. (pozn. V. P.).

- iné odchýlky spôsobené vplyvom výslovnosti totožných, resp. podobných slov/tvarov v ruštine/ukrajčině, napr. v *mo/ajom meste, by/uť*.

Najčastejším problémom pri **dlhých monoftongoch** je nedodržiavanie dĺžky, jej skracovanie alebo nahrádzanie dlhých vokálov ich krátkymi náprotivkami, sprevádzané už opísanými odchýlkami vo výslovnosti krátkych vokálov. Ako sme už spomenuli, len zriedkavo sa u ukrajinských študentov vyskytuje správna výslovnosť dlhých vokálov (napr. *úvod do stredoeuroeských štúdií, ja som kedy bol ešte na základnej škole, za Slovensko ako samostatný štát*), čo súvisí s absenciou tohto prozodického javu v materinskom jazyku študentov, avšak negatívne tu pôsobí aj prostredie východného Slovenska, ktoré len obmedzene umožňuje prirodzene si osvojiť tento jav už pri prostom počúvaní slovenčiny vo svojom okolí. Ak sa dlhé konsonanty objavili, ich fixácia nebola dostatočná, o čom svedčilo rozkolísané používanie kvantity aj v rámci tohto istého, resp. odvodeného slova, napr. *viem že Československa republika vznikla v tisíc deve-devešto osemnástom, v roku tisícdeveštoosemnaš*. Iným, tiež už spomínaným problémom, bola nenáležitá dlhá výslovnosť vokálov v slabikách s prízvukom, ktorá sa na uvedených miestach nezhodovala vždy s kvantitou (ani prízvukom) v slovenčine (porov. príklady v časti 3.1).

Vo výslovnosti **diftongov** sa u ukrajinských študentov ukazuje niekoľko rôznych javov:

- nahrádzanie diftongov krátkymi monoftongmi, napr. *berem, možeš, ne, plecňak, vo viacerych pivnicach*;
- oslabená výslovnosť polovokálov (pri i-ových diftongoch výslovnosť pripomína skôr slabý i-ový segment vyskytujúci sa pri výslovnosti niektorých mäkkých konsonantov v ukrajčině a ruštine), napr. *r(u)ozne, najd(u)oležitejše, do h(u)or, m(i)esta, d(i)efča, ríchlejš(i)e*;
- nahrádzanie polovokálov z diftongov spoluhláskami *j* alebo *v*, napr. *vjem, zvjeratá, o desjatej [tʃ]ie pravidla aj pre ňoho, preňho je veľmi dvoležite*;
- vsúvanie *j* medzi komponenty diftongov s i-ovým polovokálom, napr. *prijatel', byvanije na internate*; opačnou situáciou je vynechávanie hlásky *j* vo výslovnosti, modelovým príkladom je slovo *piem*, v ktorom niektorí študenti vyslovujú *ie* ako dvojhlásku a túto výslovnosť prenášajú i do písomnej podoby slova.

3.3 Vybrané javy z konsonantizmu

Slovenčina sa od ruštiny a ukrajčině výrazne odlišuje z hľadiska rozsahu **mäkkostnej korelácie konsonantov**. Najbohatší podsystém z tohto hľadiska obsahuje ruština. „Celkove je v ruštine 37 konsonantov, z toho 15 dvojíc tvorí konsonantickú mäkkostnú koreláciu /**p – p'**, **b – b'**, **t – t'**, **d – d'**, **k – k'**, **g – g'**, **ch – ch'**, **s – s'**, **z – z'**, **f – f'**, **v – v'**, **m – m'**, **n – ň**, **l – l'**, **r – r'**/. Konsonanty /š, ž, c/ sú nepárové tvrdé, konsonanty /j, č', š', ž'/ sú nepárové mäkké.“ (Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 86). Ukrajinský jazyk má 9 mäkkostných párov /d – d', t – t', dz – dz', c – c', z – z', s – s', n – ň, l – l', r – r'/, fonéma /j/ je nepárová mäkká a fonémy /b, p, m, v, f, ž, š, dž, č, ch, k, g, h/ sú nepárové tvrdé (Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 105). V slovenčine vstupujú do vzťahu mäkkostnej korelácie len štyri páry, a to /t – t', d – d', n – ň, l – l'/, pričom pozícia hlásky *l'* je v súčasnej slovenčine výrazne oslabená. Do problematiky výslovnosti *l'* vstupuje aj tá skutočnosť, že „(v) spisovnej slovenčine sú dva výslovnostné varianty hlásky *l'*: 1. tzv. mäkké *l'*, ktoré počujeme vyslovovať vo všetkých kultivovaných spisovných prejavoch v slovách ako *lad, lan, poľovať, lavica, lutovať, ľubiť, koľko, niekoľko* atď.; 2. tzv. zmäččené *l'*, ktoré je výsledkom prirodzenej artikulačnej asimilácie výslovnosti hlásky typu *l* pred tzv. prednými samohláskami *e, i* (aj *í*, pozn. V. P.) a pred tzv. i-ovými dvojhláskami ako v slovách *koleno, ale, alebo, lipa, lístie, polievať*.“ (Král, 2016, s. 68–69). A hoci, ako uvádza Ábel Král (2016, s. 69), „(v) slovenskej spisovnej výslovnosti sa pripúšťajú všetky varianty výslovnosti spoluhlásky *l'*“, mäkká výslovnosť hlásky *l'*

v prípadoch opísaných v druhom bode sa v súčasnosti čoraz viac pociťuje ako príznaková. K problematike mäkkej/tvrdej výslovnosti hlások *d', t', ň, l'* sa pridáva pravidlo o mäkkej výslovnosti skupín *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* v domácich slovách a tvrdej výslovnosti tých istých skupín v slovách cudzieho pôvodu (k tomu bližšie pozri Král', 2016, s. 69 an.). Uvedené rozdiely v mäkkosti konsonantov sa vo výslovnosti ukrajinských študentov v slovenčine prejavujú vo viacerých ohľadoch, sú to najmä:

- nepatričná palatalizácia slovenských nemäkkých konsonantov (mäkká výslovnosť konsonantu spôsobuje niekedy pred vokálom *e* pridávanie slabého *i*-ového segmentu), napr. *mame tri mač'ky a dva psa, moja mamič'ka, tak'i malič'k'i, m'(i)esto, Star'(i)e mesto, mus'im, sv'(i)et, pov'(i)edali*;
- pridávanie slabého *i*-ového segmentu k slovenským mäkkým konsonantom, resp. pred nasledujúci vokál (súvisí to s palatalizáciou vokálov v materinskom jazyku študentov, prípadne aj s neistotou o realizácii slovenských diftongov v tej-ktorej pozícii), napr. *n(i)ejakich, pen(i)azi, ve[d/d'](i)el*;
- polomäkká, zmäččená výslovnosť slovenských mäkkých konsonantov, napr. *ve[d/d']iel, bu[d/d']e zatvoreni internat*;
- vyslovovanie (mäkkých alebo zmäččených) *d', t', ň, l'* v slovách cudzieho pôvodu, a to aj v propriách, napr. *fi[l']m, popu[l']arny, komu[ŋ]ikacia, atrak[t']ivny, aktua[l']na, po[l']itik, Mar[t't']in, [Ť]ita[ŋ]ik, [Ť]im Barton, pozi[t't']ivny*;
- tvrdá výslovnosť *d, t, n, l* v domácich slovách, napr. *[n]eviem, [n]ebyval, [n]ebol, le[n]ivy, urči[t]e, Budapeš[t]i, [t]ež, do Ve[l]keho Šarišu, k[d]e, bu[d]e*;
- príznakovito palatalizované *l'* v domácich slovách, napr. *mys[l']im, ostat[ŋ]i bo[l']i z západu, v ško[l']e* (tu však treba uviesť poznámku, že danú výslovnosť u študentov neopravujeme ako chybu, iba upozorňujeme na odlišnosti vo výslovnosti u Slovákov, keďže podľa vyššie uvedeného pravidla v spisovnej slovenčine je na uvedených miestach prípustná aj mäkká výslovnosť *l'*).

Samostatným problémom v rámci konsonantizmu sú **výslovnostné varianty fonémy /v/**. V spisovnej slovenčine má fonéma /v/ v závislosti od pozície v slove a zvukového okolia štyri možné realizácie: [w – f, v – ʋ], môže byť teda šumovou i sonórnou hláskou (podrobnejšie k tomu pozri Král', 2016, s. 51–53, 58–60). J. Dudášová-Kriššáková (2014, s. 109–111) uvádza, že v spisovnej ukrajiničine je /v/ sonórne a realizuje sa ako [w], resp. [ʋ], nepodlieha teda zmene *v > f*, a fonéma /f/ „sa vyskytuje iba v slovách cudzieho pôvodu a v onomatopojach“. V ruštine je situácia odlišná, „fonologická zaťaženosť korelačnej dvojice **v – f** je v ruštine oveľa vyššia než v slovenčine“ (Dudášová-Kriššáková, 2014, s. 88), v porovnaní so slovenčinou sa táto neutralizácia v ruštine realizuje dôsledne. Pri výslovnosti hlásky *v* dochádza v reči Ukrajincov k chybám najmä v pozícii na konci slabiky, ide o:

- výslovnosť [v] namiesto [ʋ], napr. *ale ta pra[v]da n(i)e je taka dvoležita; keď oni mali osemnásť alebo dvásť roko[v], mala veľa kamaráto[v] na dedine, geni[t']i[v]*;
- výslovnosť [f] namiesto [ʋ], napr. *šes mesiaco[f], najpr[f], die[f]ča, dá[f]ka, Na Ukrajině teraz už je veľa právniko[f]*.

Špecifickým prípadom je výslovnosť slova *aftobus*, v ktorom hláska *f* nahrádza [ʋ].

Pri výslovnosti **konsonantických skupín** sa ako najvýraznejšia chyba ukazuje materinským jazykom študentov ovplyvnené nahrádzanie slovenskej spoluhláskovej skupiny [šť] ukrajinskou skupinou [šč] alebo ruskou skupinou [šč'], resp. [šš], napr. *(e)šče – ješč'e – ješše, ruščina, v ruščine, ale ja už to vobec nedopuščam*.

Zriedkavo sa vo výslovnosti študentov v skúmanej vzorke vyskytlo **protetické j** na začiatku slov s hláskou *e*, napr. *ješč'e, keď ja tam stratila [n]evjem stra[t]ila jedno jevro a povedala mamičke, čo n(i)ečo kupila tam*. V tomto prípade ide o chybu ovplyvnenú jednak

zvukovou realizáciou uvedených slov v materinskom jazyku, jednak jeho grafickou sústavou – graféma *e* sa v ruštine vyslovuje v istých pozíciách ako [je]⁶.

4 Záver

Analýza fonetických chýb v ústnom prejave ukrajinských študentov nám umožnila zistiť, ktoré chyby sa ukazujú ako pravidelné, ťažšie odstrániteľné a ktoré sa, naopak, z reči „vytrácajú“ rýchlejšie a po dvoch semestroch štúdia sa objavujú skôr už len individuálne. Miera chybovosti je, prirodzene, u jednotlivých študentov odlišná, avšak zhodne u všetkých študentov sa ukazuje ako najproblematickejšie osvojovanie si správneho používania kvantity a prízvuku v slovenčine a zo segmentálnych javov najmä používanie diftongov, používanie iba jednej fonémy /i/ v slovenčine či správne mäkké konsonantov. Ostatné analyzované javy sa odlišovali aj vzhľadom na konkrétny materinský, resp. preferovaný jazyk. Dôležitosť osvojenia si správnej podoby zvukovej realizácie slovenčiny sa následne ukazuje aj pri písomnom prejave, chyby v ústnom prejave sa totiž mnohokrát prenášajú aj do písomných prác študentov.

Veríme, že naša analýza prispeje k vylepšeniu metodiky výučby, k tvorbe učebných materiálov s dôrazom na kontrast slovenčiny a ukrajinčiny a ruštiny. Práve kontrastné vysvetľovanie javov podľa nášho názoru umožní zo strany učiteľa dôslednejšie objasnenie problematiky jednotlivých javov – či už na zvukovej rovine, alebo na iných rovinách jazyka – a zo strany študenta lepšie pochopenie rozdielov medzi slovenčinou a ukrajinčinou, resp. ruštinou a následné osvojenie si správnej podoby daného javu v slovenčine. Samozrejme, uvedomujeme si, že účinnosť nami navrhovaných postupov a učebných materiálov bude potrebné v praxi overiť.

Literatúra:

- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (2014): *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- CHODĚRA, R. (2013): *Didaktika cizích jazyků: úvod do vědního oboru*. 2. vyd. Praha: Academia.
- KOTKOVÁ, R. (2017): *Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským*. Praha: Karolinum.
- KRÁL, Á. (2016): *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. 3. vyd. Martin: Matica slovenská.
- KRÁL, Á. – SABOL, J. (1989): *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- NAMESTNIKOVA, S. (2014): Fonetické chyby rusky mluvících studentů. Vliv grafiky. In: J. Houžvička (ed.): *Práce s chybou ve výuce cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince): Sborník z mezinárodní konference. Poděbrady, 17. – 18. 6. 2014*. Praha: Ústav jazykové a odborné přípravy UK, s. 108–113.
- PACHOMOVÁ, S. – DŽOGANÍK, J. (2018): *Slovenský jazyk. Učebnica pre študentov vysokých škôl./Словацька мова. Підручник для студентів вищих навчальних закладів*. 2. vyd. Užhorod: Vydavateľstvo Olexandry Harkušovej.
- PEKAROVIČOVÁ, J. – ŽIGOVÁ, Ľ. – PALCÚTOVÁ, M. – ŠTEFÁNIK, J. (2005): *Slovenčina pre cudzincov. Praktická fonetická príručka*. Bratislava: STIMUL.
- PEKAROVIČOVÁ, J. (2004): *Slovenčina ako cudzí jazyk (predmet aplikovanej lingvistiky)*. Bratislava: STIMUL.
- ROMPORTL, M. (1973): *Stručná fonetika ruštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- SABOL, J. – BÓNOVÁ, I. – SOKOLOVÁ, M. (2006): *Kultúra hovoreného prejavu*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta.

⁶ K tejto i k ďalším chybám ovplyvneným grafickou sústavou ruštiny pri osvojení si češtiny porov. Namestnikova, 2014.

SPÁČILOVÁ, S. (2019): K vybraným problémom používania verb v ústnych prejavoch ukrajinských študentov hovoriacich po slovensky. In: *Jazyk a kultúra*, 10/39–40.

ŠTEC, M. (1991): K otázke kontrastívneho výskumu vokálov v spisovnej ukrajinčine a spisovnej slovenčine. In: P. Petrus (red.): *Konfrontačný a komparatívny výskum jazykovej a literárnej komunikácie*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník 8 / Literárnovedný zborník 8. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 125–131.

VAKULENKO, M. O. (2018): Ukrainian vowel phones in the IPA context. In: *GOVOR*. 35/2, s. 189–214. [Cit. 2019-10-06.] Dostupné na internete:

<https://www.academia.edu/38059820/Vakulenko_Maksym._2018._Ukrainian_vowel_phones_in_the_IPA_context._In_Govor_35_2_189-214>

VASČENKO, O. O. – GARBUZOVA, R. (2019): Типіккэ чыбы укравінскых студэнтў ве студіу чэштіны: прблемы іnterference. In: *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 22/1, s. 182–189.

Summary

Issues in acquisition of Slovak by Ukrainian students. Selected issues on the phonetic level

The paper presents the analysis of spoken Slovak discourses at A2-B1 level (approx. 13 hours) by 26 Ukrainian students of Faculty of Arts at Prešov University in Prešov. Selected features of Slovak on the phonetic level are analysed in these discourses (articulation of Slovak vowels, diphthongs and consonants, stress and quantity) in correlation with Ukrainian and Russian phonological systems. The aim of the analysis is to find out specific problems that occur in the acquisition of Slovak by Ukrainian students, which can help to improve teaching and perspectivevely to prepare a textbook and workbook of Slovak for Ukrainian students.